

UDK: 81'373.45:796

Ismoiljon DILBARJONOV,*Andijon davlat chet tillari institute talabasi**E-mail: ismoiljondilbarjonov55@gmail.com***Gavxaroy ISROILJON QIZI,***Andijon davlat chet tillari instituti professori v.b., filologiya fanlari doktori**Andijon davlat universiteti professori Sh.Sherali taqrizi asosida*

FUTBOL, BASKETBOL VA BOKS TERMINLARINING O'ZBEK TILIGA MOSLASHUVI

Annotatsiya

Mazkur maqolada futbol, basketbol va boks terminlarining o'zbek tiliga o'zlashtirish jarayoni lingvistik hamda amaliy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot transliteratsiya, fonetik moslashuv va semantik tarjima usullarining o'zbek sport leksikasini shakllantirishdagi o'rni va samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Sport terminlarining xalqaro tildan milliy tilga o'tish mexanizmlari, ularning fonetik va semantik moslashuvi, shuningdek, madaniy integratsiyasi jarayoni yoritilgan. Natijalar sport terminlari o'zbek tilida leksik boylikni kengaytirish bilan birga, xalqning sportga munosabatini ham aks ettirayotganini ko'rsatadi. Maqola yakunida sport terminlarini standartlashtirish va yagona terminologik baza yaratish zarurligi ilmiy xulosa sifatida ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Sport terminologiyasi, Futbol terminlari, Basketbol terminlari, Boks terminlari, Transliteratsiya, Fonetik moslashuv, Semantik tarjima, Lingvokulturologiya, Globalizatsiya, Terminologik standartlashtirish.

ADAPTATION OF FOOTBALL, BASKETBALL AND BOXING TERMINOLOGY INTO THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

This article analyzes the process of adapting football, basketball, and boxing terminology into the Uzbek language from linguistic and practical perspectives. The research identifies the significance of transliteration, phonetic adaptation, and semantic translation methods in shaping Uzbek sports vocabulary. The mechanisms of transferring sports terms from international languages into the national lexicon, their phonetic and semantic adaptation, as well as the process of cultural integration, are examined. The findings demonstrate that sports terms have not only expanded the lexical richness of the Uzbek language but also reflected the nation's perception of sports and physical culture. The study concludes that the standardization of sports terminology and the creation of a unified terminological base are essential for ensuring linguistic consistency and scientific precision.

Key words: Sports terminology, Football terms, Basketball terms, Boxing terms, Transliteration, Phonetic adaptation, Semantic translation, Linguoculturology, Globalization, Terminological standardization.

АДАПТАЦИЯ ТЕРМИНОВ ФУТБОЛА, БАСКЕТБОЛА И БОКСА В УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье анализируется процесс адаптации терминов футбола, баскетбола и бокса в узбекский язык с лингвистической и практической точек зрения. Исследование направлено на выявление роли и эффективности методов транслитерации, фонетической адаптации и семантического перевода в формировании спортивной лексики. Рассматриваются механизмы перехода спортивных терминов из международных языков в национальный, их фонетическая и семантическая адаптация, а также процесс культурной интеграции. Результаты показывают, что спортивная терминология не только обогатила лексическую систему узбекского языка, но и отразила отношение общества к спорту и физической культуре. В заключение подчеркивается необходимость стандартизации спортивных терминов и создания единой терминологической базы.

Ключевые слова: Спортивная терминология, Термины футбола, Термины баскетбола, Термины бокса, Транслитерация, Фонетическая адаптация, Семантический перевод, Лингвокультуроология, Глобализация, Терминологическая стандартизация.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda sport nafaqat inson salomatligi va jismoniy faollikni oshirish omili, balki xalqaro madaniy hamkorlik hamda til taraqqiyotining muhim yo'nalishiga aylandi. Sport terminologiyasi o'zbek tilining eng faol rivojlanayotgan qatlamlaridan biri sifatida global sport madaniyatining milliy tildagi aksini ifodalaydi. Xususan, futbol, basketbol va boks singari mashhur sport turlari orqali kirib kelgan terminlar o'zbek tilining leksik tizimini sezilarli darajada boyitmoqda. Ularning o'zlashtirish jarayonida fonetik moslashuv, morfologik o'zgarish va semantik kengayish kabi til hodisalari faol kuzatiladi [1]. Sport terminlarini o'zbek tiliga o'zlashtirishda uch asosiy jarayon – transliteratsiya, fonetik moslashuv va semantik tarjima – alohida ahamiyatga ega. Masalan, penalti, dribling, nokaut

kabi terminlar transliteratsiya yo'li bilan kirgan bo'lsa, to'pni ushlab turish yoki zarba berish kabi birikmalar semantik tarjima mahsulidir. Shu bilan birga, ayrim terminlar o'zbekcha shaklga ega bo'lib, xalqaro mazmunga ega ma'nolarni mujassam etgan. Bu holat o'zbek tilining global til tizimlari bilan integratsiyalashuvini hamda sport orqali madaniy almashinuvning kuchayganini ko'rsatadi [2]. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan til siyosatini takomillashtirish, terminologiyani me'yorlashtirish va ilmiy izchillikni ta'minlashga oid bir qator tashabbuslar ilgari surilgan bo'lib, bu sport terminologiyasini o'rganish dolzarbligini yanada oshiradi. Mazkur tadqiqotning maqsadi – futbol, basketbol va boks terminlarining o'zbek tiliga o'zlashtirish mexanizmlarini tahlil qilish hamda ularning

fonetik, morfologik va semantik jihatdan moslashuvini o'rganishdir. Tadqiqot natijalari o'zbek sport terminologiyasini tizimlashtirish, terminlarni me'yoriylashtirish va tarjima amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ushbu ish o'zbek tilining xalqaro sport kommunikatsiyasi sohasida faol qo'llanishini kengaytirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu tadqiqot futbol, basketbol va boks terminlarining o'zbek tiliga o'zlashtirilish jarayonini lingvistik va amaliy tahlil asosida o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida sport terminlarining shakllanish mexanizmlari, ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Shu bilan birga, o'zbek va ingliz tillaridagi sport terminlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar solishtirma lingvistik metod orqali aniqlanib, ularning o'zaro ta'sir darajasi baholandi [1]. Tadqiqotning nazariy asosini tilshunoslikdagi terminologiya, semantik evolyutsiya va tarjimashunoslikka oid ilmiy manbalar tashkil etdi. Jumladan, Dubuc va Crystal kabi xorijiy olimlarning termin yaratish hamda fonetik moslashuv nazariyalari, shuningdek, Karimov va Jumayev singari o'zbek tilshunoslarining sport terminologiyasi bo'yicha ilmiy qarashlari tadqiqotning metodik poydevorini belgiladi [1]. Amaliy tahlil uchun ingliz tilidagi sport yangiliklari, o'yin sharhlari, rasmiy sport tashkilotlari (FIFA, FIBA, IBA) veb-sahifalari hamda o'zbek sport portallari materiallari korpus sifatida tanlab olindi. Ushbu materiallar asosida 150 dan ortiq termin yig'ilib, ularning o'zbek tiliga o'zlashtirilish shakllari aniqlashtirildi. Tadqiqotda deskriptiv, taqqoslama va komponent tahlil metodlari qo'llanildi. Deskriptiv metod terminlarning o'zbek tilidagi mavjud holatini tavsiflash, taqqoslama metod inglizcha va o'zbekcha variantlarni solishtirish, komponent tahlil esa semantik o'zgarishlarni aniqlash uchun ishlatildi [3]. Shuningdek, sport terminologiyasining tarixiy dinamikasini ochish maqsadida u uch davr asosida o'rganildi:

Sovet davri — rus tili orqali kirib kelgan terminlar (masalan, trenirovka, fizkultura, stadion);

Mustaqillik davri — ingliz tili orqali bevosita kirgan terminlar (offside, corner, coach va boshqalar);

Globallashuv davri — internet va OAV orqali kirib kelgan yangi terminlar (VAR, assist, draft, MVP).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sport terminlari o'zbek tilida asosan uch yo'l bilan o'zlashtiriladi: transliteratsiya, fonetik moslashuv va semantik tarjima. Transliteratsiya eng ko'p uchraydigan hodisa bo'lib, bunda so'z talaffuzi saqlanib, yozilishi o'zbek tili imlo qoidalariga moslashtiriladi (masalan, corner → korner, penalty → penalti, goalkeeper → golkip). Fonetik moslashuv natijasida terminlar tildagi tovush tizimiga moslashgan shaklda qo'llanadi (boxing → boks, trainer → trener, volleyball → voleybol). Semantik tarjima esa mazmun jihatidan tarjima qilinadigan terminlarda kuzatiladi (goal line → darvoza chizig'i, free kick → erkin zarba, time out → vaqt to'xtatish). Tahlil natijalariga ko'ra, o'zbek tilidagi sport terminlarining 43 foizi transliteratsiya, 41 foizi fonetik moslashuv, 16 foizi semantik tarjima orqali shakllangan. Bu holat ingliz tilining global sport tili sifatidagi ustun mavqeini ko'rsatadi. Sport terminologiyasi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham bog'liq. Xususan, terminlar xalqning sportga bo'lgan munosabati va madaniy tafakkurini ifodalaydi. Masalan, coach so'zi o'zbek tilida "murabbiy", "trener", "ustoz" kabi sinonimik qatorni hosil qilgan. Bunday holat tilning ichki resurslari va xalqning tildan foydalanish odatlarining faol ishlayotganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, sport terminlarining madaniy moslashuvi ham o'ziga xos jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbek sport sharhlarida ba'zi terminlar metaforik ma'no kasb etadi: "darvozabon devordek turdi", "himoya chizig'i qulab tushdi" kabi ifodalar

sport tili obrazlilikini oshiradi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, sport terminlarini o'zbek tiliga o'zlashtirish jarayoni murakkab, ko'p bosqichli va lingvokulturologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Sport terminologiyasi global kommunikatsiya va milliy til taraqqiyoti o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi faol leksik qatlam sifatida shakllanmoqda.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot futbol, basketbol va boks terminlarining o'zbek tiliga o'zlashtirilish jarayonini lingvistik va amaliy tahlil asosida o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida sport terminlarining shakllanish mexanizmlari, ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari tizimli ravishda o'rganildi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi sport terminlari o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlar solishtirma lingvistik metod orqali aniqlanib, ularning o'zaro ta'sir darajasi baholandi [1]. Tadqiqotning nazariy asosini terminologiya, semantik evolyutsiya va tarjimashunoslik sohalariga oid ilmiy manbalar tashkil etdi. Jumladan, Dubuc va Crystal kabi xorijiy olimlarning termin yaratish va fonetik moslashuv nazariyalari, shuningdek, Karimov va Jumayev singari o'zbek tilshunoslarining sport terminologiyasi haqidagi ilmiy qarashlari metodik poydevor sifatida xizmat qildi [1]. Amaliy tahlil uchun ingliz tilidagi sport yangiliklari, o'yin sharhlari, rasmiy sport tashkilotlari (FIFA, FIBA, IBA) veb-sahifalari hamda o'zbek sport portallari materiallari korpus sifatida tanlab olindi. Ushbu materiallar asosida 150 dan ortiq sport termini (futbol — 60 ta, basketbol — 45 ta, boks — 50 ta atrofida) to'plandi va ularning o'zbek tiliga o'zlashtirilish shakllari aniqlashtirildi. Tadqiqotda deskriptiv, taqqoslama va komponent tahlil metodlari qo'llanildi. Deskriptiv metod — terminlarning o'zbek tilidagi mavjud holatini tavsiflash; taqqoslama metod — inglizcha va o'zbekcha variantlarni qiyoslash; komponent tahlil esa — terminlarning semantik o'zgarishlarini aniqlash uchun ishlatildi [3]. Ushbu yondashuv orqali terminlarning o'zbek tilida qanday fonetik o'zgarishlarga uchrashi, qanday semantik moslashuvlar kechirishi hamda ularning grammatik tizimga integratsiyasi o'rganildi. Tadqiqotda, shuningdek, sport terminologiyasining tarixiy dinamikasini aniqlash maqsadida davriy yondashuv qo'llanildi. Terminlar uch bosqichda tahlil qilindi:

Sovet davri — rus tili orqali shakllangan terminlar;

Mustaqillik davri — ingliz tili orqali bevosita o'zlashtirilgan terminlar;

Globallashuv davri — internet va OAV orqali kirib kelgan yangi terminlar.

Ushbu tizimli yondashuv sport leksikasining tarixiy rivojlanishini ochib berish, uning zamonaviy bosqichini belgilash va o'zbek tilida sport terminlarini o'zlashtirish jarayonining ichki qonuniyatlarini aniqlash imkonini berdi. Metodologik yondashuvning ilmiy izchilligi tadqiqot natijalarining ishonchlilikini ta'minladi va o'zbek sport terminologiyasining rivojlanish tendensiyalarini aniqlashga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari o'zbek tilidagi sport terminlarining shakllanishi, o'zlashtirilish usullari va ularning semantik rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni keng qamrovda yoritdi. Tahlilga ko'ra, sport terminlari ingliz tilidan o'zbek tiliga uch asosiy yo'l orqali kirib keladi: transliteratsiya, fonetik moslashuv va semantik tarjima. Ushbu usullar sport terminlarining o'zbek tilida shakllanish jarayonida turlicha rol o'ynaydi. Transliteratsiya eng keng tarqalgan hodisa sifatida aniqlangan bo'lib, unda terminning talaffuzi saqlanadi, ammo yozilishi o'zbek tili imlo qoidalariga moslashtiriladi. Masalan, corner, penalty, goalkeeper so'zlari o'zbek tilida "korner", "penalti", "golkip" shaklida ishlatiladi. Bu usul terminlarning xalqaro xususiyatini saqlaydi, biroq ayrim talaffuz farqlari o'zbek tilidagi talaffuz me'yoriga to'liq mos emasligi aniqlangan [3].

Fonetik moslashuv natijasida terminlar o'zbek tili fonetik tizimiga to'liq moslashgan holda ishlatila boshlaydi. Masalan, boxing → boks, trainer → trener, volleyball → voleybol. Bu jarayon fonetik iqtisodiylik tamoyiliga asoslanadi, ya'ni terminlar talaffuzi oson, xalq uchun qulay shaklga o'tadi. Tahlil qilingan 150 ta termin ichida 62 tasi aynan fonetik moslashuv yo'li bilan o'zlashtirilgan. Semantik tarjima esa mazmun jihatidan to'liq yoki qisman tarjima qilinadigan terminlarga nisbatan qo'llaniladi. Masalan, goal line — “darvoza chizig'i”, free kick — “erkin zarba”, time out — “vaqt to'xtatish”. Bu terminlar o'zbek tilida milliyashgan va keng qo'llanadi. Shuningdek, semantik tarjima jarayonida o'zbek tilining milliy leksik fondi boyigan va xalqaro terminlarga o'zbekcha ekvivalentlar shakllangan [2]. Umumiy natijalar quyidagicha: o'zbek sport terminlarining 43 foizi transliteratsiya, 41 foizi fonetik moslashuv, 16 foizi semantik tarjima orqali shakllangan. Bu holat ingliz tilining global sport tili sifatida kuchli ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, yangi terminlarning 70 foizi futbol, basketbol va boks turlariga tegishli bo'lib, bu ularning ommaviyligi bilan izohlanadi. Tadqiqot, shuningdek, sport terminlarining grammatik integratsiyasi jarayonida muhim o'zgarishlar sodir bo'layotganini aniqladi. Masalan, “penalti” so'zi ot sifatida qo'llanilishdan tashqari “penalti tepmoq”, “penalti berilmoq” kabi fe'lli birikmalar tarkibida ham ishlatilmoqda. Bu esa terminlarning o'zbek tili grammatik tizimiga faol kirib borayotganini ko'rsatadi. Tarixiy tahlil natijalari ham qiziqarli natijalarni berdi. Sovet davrida rus tili orqali kirib kelgan trenirovka, fizkultura, stadion kabi terminlar hozirgacha faol ishlatiladi. Mustaqillik davrida esa ingliz tili orqali bevosita kirgan offside, corner, coach kabi terminlar kengaygan. Globallashuv davrida esa VAR, assist, draft, MVP singari yangi terminlar internet va OAV orqali ommalashgan. Sport terminologiyasining madaniy moslashuvi ham muhim jarayon sifatida qayd etildi. O'zbek tilidagi sport sharhlarida terminlar metaforik va emotsional ma'noda qo'llanmoqda: “himoya chizig'i qulab tushdi”, “darvozabon devordek turdi” kabi ifodalar sport tili obrazlilikini oshirmoqda. Bu holat sport

diskursining badiiylashuv jarayonini tasdiqlaydi [1]. Umuman olganda, o'zbek tilida sport terminlarini o'zlashtirish jarayoni lingvistik, ijtimoiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, sport terminologiyasi global integratsiya va milliy til taraqqiyoti o'rtasidagi muvozanatni saqlovchi faol leksik qatlam sifatida shakllanmoqda.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, futbol, basketbol va boks terminlarining o'zbek tiliga o'zlashtirilishi ko'p bosqichli va tizimli jarayon bo'lib, u lingvistik, ijtimoiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq. Transliteratsiya, fonetik moslashuv va semantik tarjima usullari sport terminlarini milliy til tizimiga singdirishda eng samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi [1]. Tahlil jarayonida terminlarning aksariyati dastlab transliteratsiya shaklida kirib, vaqt o'tishi bilan fonetik va semantik jihatdan o'zbek tili me'yorlariga moslashgani aniqlandi. Natijada penal'ti – jarima zarbasi, coach – murabbiy, assist – golli uzatma kabi ekvivalentlar shakllandi, bu esa sport terminlarining o'zbek tilida barqarorlashganini ko'rsatadi [3]. Sport terminlarining o'zlashtirilish darajasi ularning ommabopligi bilan bog'liq bo'lib, eng faol qatlamni futbol terminlari tashkil etadi. Shu bilan birga, basketbol va boks terminlari ham o'zbek tili leksik tizimiga faol singmoqda. Ushbu jarayon nafaqat lingvistik, balki madaniy identifikatsiya nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega, chunki terminlar xalqning sportga va raqobat madaniyatiga bo'lgan qarashlarini ifodalaydi.

Takliflar. Sport terminlarini qo'llash va tarjima qilishda yagona me'yoriy yondashuvni ishlab chiqish;

Milliy terminologik bazani yaratib, uni xalqaro standartlarga moslashtirish;

OAV va sport jurnalistikasida terminlardan izchil foydalanishni ta'minlash.

Sport terminologiyasining o'zbek tilidagi rivoji global kommunikatsiya va milliy madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasi bo'lib, kelgusida bu jarayonni ilmiy asosda normalashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi [4].

ADABIYOTLAR

1. Karimov A.A. O'zbek tilida sport terminlari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2020. – 56 b.
2. Jumayev S.R. Til va sport leksikasi: amaliy tahlil. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 84 b.
3. Qodirov B.N. Sport terminlarini o'zbek tilida qo'llashning lingvistik asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018. – 92 b.
4. Rasulov D.A. Globalizatsiya sharoitida sport terminologiyasining shakllanishi. – Buxoro: Innovatsiya, 2022. – 77 b.
5. To'xtayev A.B. O'zbek tilida zamonaviy sport terminlarini standartlashtirish muammolari // Filologiya masalalari. – 2021. – №3. – B. 45–51.
6. Dubuc R. Terminology: A Practical Approach. – Montréal: Linguatex, 1997. – 228 p.
7. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 272 p.
8. Alimova M.Z. Tarjima jarayonida semantik moslashuv masalalari. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2019. – 88 b.
9. Xudoyberdiyeva G.A. Sport va madaniyat leksikasining lingvokulturologik tahlili // Til va adabiyot jurnali. – 2020. – №2. – B. 30–36.
10. Nurmatov I.K. O'zbek tilida yangi so'zlarning shakllanish tendensiyalari. – Andijon: ADCHTI nashriyoti, 2023. – 65 b.
11. Hasanov Sh.S. Sport terminologiyasida fonetik moslashuv xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2019. – №4. – B. 22–27.
12. Saidova N.T. Lingvokulturologik integratsiya va xalqaro terminlarning milliyashuvi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021. – 103 b.